զետեղէ գիշերային ժամու վերջին չորս քարոզները եւ աղօթքները. այսինքն քարոզ մը եւ աղօթք մը՝ իւրաքանչիւր կանոնի. Վասն ի վերուստ եւ Տէր տուրընջեան՝ առաջինին քով, եւ այլն: Հին էին եւ ասոնք, եւ 789ին Յհ. Իմաստասէրի ժողովը կը սահմանէ « զկանոնացն զհետ բերել զչորս զայս քարոզութիւն... զոր արարեալ է վասն նորին իւի (զիշերապաշտաման) Սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի» (30–31): Ասոնց հետ իմանալու ենք աղօթքներն ալ. որովհետեւ քարոզ եւ աղօթք իրարու հետ կապուած են միշտ, եւ Սահակեանք նոյնպէս միասին կը գտնուին ամէնուրեք, ինչպէս եւ Սա. Սիւնեցիի այս վկայութեան մէջ. «Ընդէ՞ր եւթն զողբայիւք կանոնեալ ըզսաղմոսս Դաւթայ, որով հանապազորդ կատարեմք զաղաւթս». ապա «զայլոց մարգարէից երգս... ի վերայ բերեմք»... եւ ապա քարոզութիւնն եւ քահանայական աղաւթքն » (Ա. 362): Ասոնք Սահակի կ'ընծայէ Օրհնութիւնաբերը ցուցակն ալ, միջնադարեան գրուած, ըսելով թէ նա «արար եւ զԳիշերոյն քարոզսն եւ զնոցին չորս աղօթսն»[18], եւ անշուշտ այդ «քարոզութեանց» եւ «աղօթիցն» կ'ակնարկէր հայրապետն իսկ: Ուշադրութեան արժանի է եւ Ագաթանգեղոսի մէկ խօսքը. «Տէր տուընջեան եւ հաստիչ խաւարի » (79), ուր զգալի է սահակեան աղօթքներէն մէկուն ակիզբը. «Տէր տուընջեան եւ գոյացուցիչ գիշերոյ». եւ որ իբրեւ ծանօթագոյն հասարակաց, կրնար աւելի տալ քան առնել պատմիչէն, որուն ընդարձակումն անկասկած Սահակէն վերջ է: Այսպէս եւ Յհ. Մանդակունին բառացի կրկնած է նոյն աղօթքին «ընկալ եւ այժմ զաղաչանս մեր, եւ աջողեա մեզ ուղիղ հաւատով եւ առաքինասէր վարուք...», Թ. ժամու իր Տէր զօրութեանց աղօթքին մէջ. եւ Տէր երկնի եւ երկրի աղօթքին հանդստեան այս տեղիքը՝ «նայեա յերկրպագութիւնս մեր, եւ ուսո մեզ առնել զարդարութիւն ճշմարտութեան». եւ «վանդի դու ես Աստուած խաղաղութեան», Զ. ժամու Զգեցո մեզ աղօթքին հանդստեան մէջ. զգացընելով՝ թէ իրեն եւս ընտանի էին այդ երկու աղօթքները, եւ բնականապէս իրենց ընկերներով հանդերձ:

Նկատելով այդ ամէնը՝ կարող ենք ապահով ըլլալ՝ թէ Սահակի էին ասոնք: Հայրապետը տեսաւ քարոզներու եւ աղօթքներու բաժինը միւս եկեղեցիներու պաշտամունքին մէջ, եւ ուզեց մեր ժամակարգութիւնն ալ զարդարել անոնցմով: Իր քարոզները, տուներու բաժնուած, արդէն Երուսաղէմ եւ ուրիշ տեղեր կիրարկուած յիշատակութիւններու նկարագիրն ունին, որով եւ հնութեան դրոշմը: Իրենց ինքնութեան մասին պիտի խօսինք հետագայ շրջանին մէջ, ինչպէս նաեւ կարգի տարբերութեան, զոր ունէին կանխաւ: Գիշերային պաշտամունքին կը վերաբերուին, ոչ միայն որովհետեւ այդպէս էին վկայողներու օրով, այլ որովհետեւ իրենց յօրինուածն ալ նոյնը կը պահանջէր: Տէր տուընջեան կ'ըսէ. «իսկ այժմ զարթուցեալ՝ բացեր զբերանս մեր». եւ զոհանամք զէն՝ թէ «որ զարթուցեր զմեզ ի հանդստենէ քնոյ»: Ցայտնի է ուրեմն իրենց մատուցման պահը, եւ անյարմարութիւնը կրկնուելու օրուան միւս ժամերուն մէջ:

Սահակեան քարոզներու եւ աղօթքներու ներկայութիւնը սաղմոսականներու քով՝ կը պահանջէ որ կանոններու բաժանումը կանուխ կամ ժամանակակից ըլլայ ասոնց: Կանուխի գաղափարը դուրս թողլու ենք, նկատելով մեր ժամակարգութեան օտար եւ անյայտ վիճակը յունարէնի եւ ասորերէնի տիրապետութեանց շրջանին: Արդէն քարոզներու եւ աղօթքներու այդ յաւելուածն ինքնին կ'ենթադրէ հասարակաց պաշտամունքի բարեձեւութիւն մը՝ կատարուած ասոնց հեղինակէն իսկ, որու աղօթասէր հոգին կը պանծացընէ Խորենացին. եւ Կորիւն նոյն հայրապետին ընծայեց պատրաստութիւնը «եկեղեցական գրոց գումարութեան», որոնց մէջ կարելի չէ չմանալ աղօթամատեանն ալ: Որով Փարպեցին եւս կրնար վկայել՝ թէ յետ գրոց գիւտին «զարդարեցան պաշտամունք սուրբ եկեղեցւոյ» (47): Սահակի գործն էր ուրեմն՝ հեռանալով ուրիշներու քաղուածոյ գրութենէն, տալ սաղմոսարանին ամբողջական եւ հաստատուն բաժանում մը ութ կանոններով, եւ խառնել օրհնութեանց եւ աղօթքներու հետ: Եւ երբ յետոյ իր շարադրածները Սաղմոսարանէն՝ ուր կը գտնուէին՝ փոխադրուեցան նորակազմ ժամագրքին մէջ, շարունակեցին կրել իրենց յարակից կանոններու անունները. «Քարոզ Մի նախանձ. եւ խոստովան: Եւ եւս խաղաղ. Վասն ուղղելոյ». «Քարոզ Ողորմեայի եւ նեղուք. Վասն գտանելոյ» եւ այլն, ինչպէս կը կարդանք 1284ի (առաջին երկուքն ընկած) եւ այլ ամբողջ օրինակներու մէջ: Կը հետեւի՝ որ սկիզբէն զետեղուած էին կանոններու եւեւ, որով կարենային անոնց անունն առնուլ, ինչպէս բոլոր միւս արեւելցիներու պաշտամունքին մէջ ալ աղօթքներն յետագայ էին սաղմոսներուն եւ երգերուն. ինչ որ կ'երաշխաւորէ մեր դասաւորութեան հնութիւնն ալ: Քարոզներն եւ աղօթքները երկու երկու կանոններու անունները կը կրեն, որովհետեւ կը կրկնուէին ութը կանոններու հետ հրամայի ժամանակ:

Հ. ՎԱՐԴԱՆ ՀԱՅՈՒՆԻ

(Շարունակելի)

---

(18) Հայապատում, 189:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ ՄԸ ՃԵՆՈՎԱՅԻ ՄԷՋ

Տիւրենեան ծովին դիմաց, ուր կը փռուին Ապենինեաններու վերջին քղանցքները, խոր հովիտներու մէջ սեղմուած, իրարու վրայ՝ շերտ շերտ տուներ, պալատներ, գեղարուեստ եւ աղքատութիւն, վերերեակներու փոպուղիներ, եռուզեռ եւ աղմուկ՝ կը կազմեն Ճենովան:

Ճենովա, երբեմն հզօր հասարակապետութեան մը կեդրոնը, անվեհեր նաւարկողներու, ճարպիկ առեւտրականներու հայրենիքը, պատմական հմայք մ'ունէր Արեւելքի հորիզոնին վրայ:

Դաշինքներով ու շահերով կապուած էր Միջերկրականի վրայ հայելացող Կիլիկիոյ հետ, եւ Խրիմի իր գաղթավայրին մէջ կը պահէր քանի մը տասնեակ հազարներով հայեր: Շուկաներուն վրայ մէկը միւսին մրցորդ, թշնամի եւ բարեկամ, գործակից եւ խարդաւանող:

Իտալիոյ արեւմտեան ափերուն վրայ, այսօր ալ կը պահէ իր առաջնակարգ դիրքը իբրեւ նաւային կեդրոն. բայց իր միակ փառքը գերեզմաններոյ մըն է:

Կիլիկիոյ թագաւորութեան հիմնարկութենէն կը սկսի մեր եւ Ճենովայի յարաբերութիւնը: Առեւտրականներ, կրօնականներ, պետական մարդիկ եկեր ու գացեր են մէկ երկրէն միւսը. գաղութներ հիմնած են, շէնքեր բարձրացուցած, խընամացած, տուն տեղ եղած: Կիլիկիոյ մէջ ընջուած է անոնց հետքը: Իսկ Ճենովայի մէջ ծամածուռ ուղի մը, բլուրն ի վեր, կանգ կ'առնէ բարձրադիր հրապարակի մը վրայ, Ս. Բարթողիմէոս Հայոց եկեղեցին դրան առջեւ:

Ո՞վ հիմներ է այս տաճարը այդ ծովահայեաց բարձունքին վրայ. ժամանակին՝ մենաւոր, եւ այժմ պալատներու մէջ իր գմբէթով նգովի:

Ճենովան անշուշտ ունէր հայկական գաղութ մը եւ հարուստ վաճառականներ. սակայն անոնք չեղան այդ եկեղեցիին

© National Library of Armenia

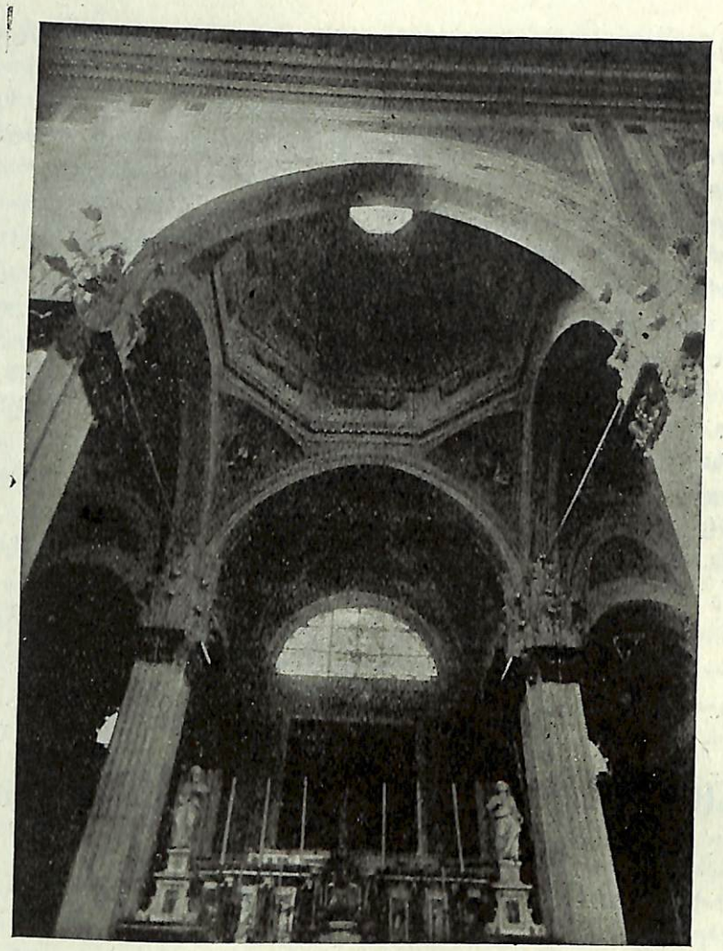

Ճենովայի « Ս. Բարթողիմէոս Հայոց » եկեղեցւոյն ներսը

հիմնադիրը։ Հայ խոնարհ եւ հալածական կրօնաւորներ անոր հիմը դրին եւ հայ անունը յանձնեցին դարերուն որ կրկնեն այս օտար ափերուն վրայ։

Պատմական որոշ տուեալներ կը հաստատեն թէ Ամանոս վամ Սեւ լեռ կոչուած լեռնաշղթային երկու կողերուն վրայ, շատ հին ժամանակներէ ի վեր կը ծաղկէին քրիստոնէական եկեղեցիներ ու վանքեր, ենթակայ՝ Անտիոքի պատրիարքութեան։ Այս լեռներուն վրայ կային նաեւ հայկական վանքեր, նախ Բիւզանդիոնի պաշտպանութեան տակ, ապա Խաչակիրներու եւ Կիլիկիոյ հովանիին տակ։ Սակայն 1300ի ժամանակ, երբ դեռ Հեթում Բ. կը թագաւորէր, Եգիպտոսի Լաչին սուլթանը, ոսերիմ թշնամի Խաչակիրներուն, հայերուն եւ առ հասարակ քրիստոնեաներուն, զանազան արշաւանքներ կազմակերպեց դէպի քրիստոնեայ երկիրները։ Եգիպտացիները կողոպտեցին Ամանոսի վանքերը, եւ անոնցմէ հայ վանք մը կրեց ամէնէն աւելի ծանր հարուածը. ոչ միայն բազմաթիւ վանականներ նահատակուեցան, այլ վանքն աւերակի վերածուեցաւ։ Ասոնք Բարսեղեան վանոններով կը վարուէին, զբաղելով աղօթքի եւ ճեռագիրներ օրինակելու գործով։

Վանականներէն մաս մը դեռ տուաւ ջարդերէն եւ քանի մը հոգի, մեծաւորին

հրամանով եւ յանձնարարութեամբ, ճենովական նաւ մը գտան ու մեկնեցան Եւրոպա։

Նաւը զիրենք նետեց Ճենովայի ծոցը։ Անծանօթ, հալածական, աղքատ, ասպընջականութիւն խնդրեցին տեղացի քրիստոնեաներէն։ Իրենց առաջնորդն էր Եղբայր Մարտինոս (Թերեւս Մարտիրոս) եւ անմիջական օգնականը՝ Եղբ. Կուլիելմոս։ Այս օտար անունները, եթէ չեն խաթարուած Ճենովայի օրագիրներէն, մեզի զարմանք չեն պատճառեր, խորհելով թէ այդ շրջանին՝ Միջերկրականի արեւելեան ափերուն վրայ՝ ցեղային այնպիսի խառնուրդներ կային, որ ազգ ազգէ, անուն անունէ չէին զատուիր, եթէ չենք ուզեր մտածել թէ այդ երկու միաբանները՝ ցեղով օտարներ՝ մտած էին հայ միաբանութեան մը մէջ, ընդգրկելով անոր ծէսն ու լեզուն։ Եղբայր Մարտին Սեկարիցոյ կը լեզուն։ Եղբայր Մարտին մինչեւ 1308 թուականը մնաց Ճենովայի մէջ, յուսալով վերադառնալ Ամանոսի վանքը. սակայն Արեւելքի քաղաքական կացութիւնն երթալով վատթարացաւ։ Խաչակիրները պարտուած՝ նաւերով Կիպրոս կամ Եւրոպա ապաստանեցան։ Այլեւս յոյս չմնաց Ամանոսի վրայ խաղաղ աղօթքի օրեր ապրելու։ Անոնք որոշեցին վերջնականապէս հաստատուիլ Ճենովայի մէջ։ Նախախնամութիւնը իրենց ժպտեցաւ, երբ Ճենովացի հարուստ լուսայափոխ մը, Ոպերթոյ Փուրփուրէոյ, շուրջ 4,000 քառակուսի մեդր հող եւ դրամ նուիրեց՝ որ չինեն իրենց վանքը եւ իրեն համար աղօթեն։ Հողը բլուրի մը գագաթն էր Մոնթալթոյ արուարձանին մէջ, քաղաքին հին պարիսպներէն դուրս։ Եղբայր Մարտին եւ եղբայր Կուլիելմոս եռանդով գործի լծուեցան։ Կղեմէս Ե. Պապը Աւինիոնէն արտօնագիր մը տուաւ 25 Փետրուար 1308ին, որով կ՚արտօնէր բարսեղեան եղբայր Մարտինին չինել եկեղեցի եւ վանք՝ յանուն Տիրամօր եւ Ս. Բարթողիմէոսին, հայերու առաքեալին։ Նոյն տարին, Մայիս 6ին, Ճենովայի Սրինոլա արքեպիսկոպոսը հանդիսաւորապէս հիմնարկէքն օրհնեց ու զետեղեց առաջին քարը։ Եկեղեցին ու վանքը բարձրացան հաւատացեալներու օգնութեամբ։ Քիչ մը ժպիտ եւ յոյս իջաւ փախստական հայ կրօնաւորներու երեսին։ Երբ ամէն չինութիւն աւարտեցաւ, Կղեմէս Ե. դարձեալ Աւինիոնէն, հրամանագիրով եղբայր Մարտինն անուանեց վանահայր եւ թոյլ տուաւ վանքին կից առանձին գերեզմաննոց ունենալ՝ իրենց ննջեցեալներուն համար։

Ճենովայի եկեղեցական իշխանութիւնները օժտեցին այդ սրբավայրը զանազան շնորհքներով, ներողութիւններով, որպէսզի հաւատացեալներու առատաձեռն օգնութեամբ վանքն ու եկեղեցին ապրէին եւ վանականները ծառայէին Աստուծոյ։

Եկեղեցիին ճակատը զրուեցաւ մարմարեայ տախտակ մը, որու վրայ փորագրուած էր հողատուին անունը եւ ամէնօրեայ պատարագի մը պարտականութիւնը՝ Ոպերթոյ Փուրփուրէոյի եւ իր ընտանիքի հոգիներուն համար։ Նուիրատուն պայման դրած էր նաեւ որ հոն պէտք էին հիմնել եկեղեցին եւ երբեք չհեռանալ այդ վայրէն։

Բարսեղեան կրօնաւորները շատ դանդաղօրէն կրցան վանքի տանելի պայմաններ ստեղծել։ Աղքատութիւնը չլքեց իրենց սեմը. թէպէտ հաւատացեալները հողային նուէրներ ըրին, որոնց մէջ կը յիշատակուի նաեւ Աշխէն անունով հայ տիկին մ՚ալ։

Մինչեւ 1350 թուականը պատարագ եւ ժամերգութիւն հայկական ծէսով ու լեզուով կը կատարէին. սակայն այդ թուականէն սկսեալ, երբ սկսան բազմանալ իտալացի տարբեր միաբանութեան մէջ, լեզու եւ ծէս փոխած են լատինականի։ Հաւանական է որ վախճանած էին արեւելքէն աքսորեալները, եւ նորերը հեշտ գըտան տեղական ծէսն ու լեզուն ընդգրկել։

Փոխեցին նաեւ իրենց սքեմը որ կը բաղկանար կոշտ մագեղէն փիլոնէ մը,

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ГОС. БИБЛИОТЕКА ՀՍՍՌ-ՈՒ ՍՍՍՌ
14079-01
© National Library of Armenia

կնգուղէ մը՝ երկու կողմէն բաց, եւ սեւ ուրարէ մը մինչեւ ոտքերը:

Անոնք ընդարկեցին Դոմինիկեան եղբայրներու տարազը, սպիտակ կապայ, սեւ ուրար եւ սեւ փիլոն, աւելի նուրբ գործուած:

Եղբայր Մարտին մեծաւորը 1337ին տակաւին ողջ էր, ինչպէս հողային վաճառում մը ցոյց կու տայ. անկէ վերջ իր անունը չի յիշատակուիր: Մենք Լեհաստան գրուած ձեռագիր մ'ունինք Եղբայր Մարտինի գործ, սակայն կը խորհիմ թէ պարզապէս անունի զուգադիպութիւն է:

Բարսեղեաններու դժբախտութիւնն այն եղաւ որ օտարութեան մէջ չգտան հայ կոչումներ եւ Փիզայի ու Ճենովայի թեմերէն առին իրենց ժառանգները:

Հակառակ որ հողային յաւելումներ ունեցան տարիներու ընթացքին, սակայն տակաւին մինչեւ 1357 կեանքի կարօտ էին. Ճենովայի Պոքքանեկրա դուքսը գիրենք տուրքերէ զերծ հռչակած է օգնելու համար:

Մինչեւ 1490 թուականը սուրբ Բարսեղի կանոններով առաջ գացին. այդ տարին Իննովկենտիոս Ը. Սրբզ. Պապը յատուկ հրամանագրով նոր սահմանադրութիւն մը տուաւ, պարզեւեց Դոմինիկեաններու առանձնաշնորհութիւնները, եւ Օգոստինեաններու կանոնները մացուց նոր սահմանադրութեան մէջ: Պահեցին Բարսեղեան անունը, ճանչցան այդ մեծ հայրապետը իբր հիմնադիր ու պաշտպան միաբանութեան, առանց անոր օրէնքները պահելու:

Այլեւս հայութենէ ելած միաբանութիւն մ'էր եւ մեզ պիտի չհետաքրքրէր՝ եթէ Եղեսիոյ Աբգար թագաւորէն մնացած Յիսուսի դաստառակը չհասնէր Ճենովա եւ Ս. Բարթողիմէոսի վանքին մէջ վերջնականապէս չհանդչէր:

Քրիստոսի այս նկարն անշուշտ խոր հրնութիւն ունի եւ գիտնականները դայն աղեքսանդրեան դպրոցի գործ կը համարին:

Եւսեբիոսի եկեղեցական պատմութեան ժամանակներէն ծանօթ էր այն զրոյցը թէ Եղեսիոյ Աբգար թագաւորը լսելով Յիսուսի համբաւը՝ ուզեց իր մօտ հրաւիրել. երբ մերժուեցաւ իր խնդրանքը՝ ղրկեց Անանիա անունով նկարիչ մը, գէթ պատկերը բերելու: Անանիա չյաջողեցաւ նկարել երկնային տիպարը, եւ Յիսուս առնելով պաստառը՝ դրաւ իր դէմքին, տպաւորեց կտաւին վրայ իր աստուածային դէմքը եւ տուաւ ապշահար նկարիչին:

Շատ հին ժամանակ այս դիմանկարը Եղեսիոյ մէջ հայերու սեփականութիւն էր եւ հռչակաւոր ուխտատեղի էր իր անունով կառուցուած վանքն ու եկեղեցին: Պոլսոյ Ռոմանոս Լեկաբէն կայսրը Ս. Դաստառակը Պոլիս փոխադրեց եւ ոսկեղէն շրջանակի մէջ անցուց:

Դաստառակը տակաւին պէտք էր ճամբորդել երկրէ երկիր: Լէոնարտոյ Մոնթալտոյ Ճենովացի իշխան մը, որ յետոյ դուքս եղաւ նոյն հանրապետութեան, երբ 1372ին տակաւին դեսպան էր Պոլսոյ Յովհաննէս Ե. կայսեր մօտ, թանկագին ծառայութիւններ ըրաւ եւ կայսրը գինքը վարձատրելու համար նուիրեց Ս. Դաստառակը իր ոսկեղէն շրջանակով:

Մոնթալտոյ՝ ծանօթ էր եւ բարեկամ լատինացած Բարսեղեաններուն, որոնց հետ դրացի ալ էր, 1384ին մասնաւոր կարգով սուրբ պատկերը նուիրեց անոնց՝ իբր իր մահուան յիշատակ: Ս. Դաստառակը ունեցաւ իր յատուկ խորանը. եւ վեց տարի յետոյ արդէն 15,000ի հասնող եղբայրութիւն մը կազմուած էր իր անունով: Այժմ դարերէ ի վեր Ս. Բարթողիմէոս եկեղեցին ամենաթանկագին նշխարն է, եւ Իտալիոյ նուիրական ուխտատեղիներէն մին:

Ս. Բարթողիմէոս եկեղեցին հռչակաւոր կը դառնայ նաեւ 1430ին երբ Պենեւէնթոյէն հոն կը փոխադրեն Հայաստանի առաքելական ոսքերէն մասունք մը: Մասունքը պատճառ կը դառնայ որ Ճենովայի թեմին մէջ բազմանան հայ առաքելական անունով եկեղեցիներ, Բարսեղեաններու եկեղեցին աւագութեան աստիճան առնէ, եւ այլ ուխտատեղիներ անցնին այդ երեմնի արեւելեան հիմնարկութեան գերիշխանութեան տակ:

Ս. Բարթողիմէոս՝ փորագրիչներու պաշտպան սուրբը ճանչցուած է, որոնք զանազան եկեղեցիներու մէջ պատկերացուցած են անոր կեանքը եւ ահաւոր նահատակութիւնը Հայաստանի մէջ:

Բայց եկեղեցին ամէնէն թանկագին նկարը այժմ կեդրոնական խորանին վրայ դրուած եռադէմ պատկերն է, գործ փիզացի Թուրինոյ Վանինի նկարիչին, Ճիոթթոյի դպրոցէն:

Նկարիչն յատկապէս այս եկեղեցին համար գծած է այդ գեղեցիկ իւղանկարը, որուն կեդրոնը բազմած է Տիրամայրը եւ շուրջը լատին սուրբեր ու սրբուհիներ: Մասնաւոր տեղ ունին Ս. Բարթողիմէոս եւ Ս. Բարեզ՝ իբր հիմնադիր Միաբանութեան:

Շատ աւելի հետաքրքրական են պատկերի պատուանդանին վրայ նկարուած հինգ քառակուսիները, ուր նկարիչը պատկերացուցած է սուրբ առաքեալին վարքը: Հոն կը տեսնենք առաքեալը, մէկ ձեռքին մէջ գիրք մը, միւսին մէջ դանակ մը, նշան իր քստմնելի նահատակութեան: Քովի նկարը կը ներկայացնէ Առաքեալը՝ որ դիւահար մը կը բժշկէ, Հայոց թագաւորին ու թագուհիին ներկայութեան, որոնք քրիստոնեայ կը դառնան. եւ ահա երրորդ քրիստոնեայ կը դառնան. եւ ահա երրորդին մէջ կը տեսնենք Պողիմիոս (՞՞) թագին մէջ կը տեսնենք Պողիմիոս (՞՞) թագուորին եւ իր կնոջ մկրտութիւնը: Չորրորդ եւ հինգերորդ քառակները կը պատկերացնեն Սուրբը՝ որ կը քարոզէ ժողովուրդին եւ քուրմերուն: Իսկ վերջինը ցոյց կու տայ Առաքեալին նահատակութիւնը, երբ Պողիմիոս թագաւորին Աժդահակ եղբայրը, մոգերու դրդումով, մորթազերծ կ'ընէ Քրիստոսի նուիրակը, հռոմէական դրօշի մը տակ, որուն վրայ գրուած է S. P. Q. R. տառերը:

Լատինացած բարսեղեան Միաբանութիւնը ջերցաւ շարունակել հաւատքի համար տառապած եւ հալածական իր հիմնադիրներու հոգին: Հարստութեան հետ մտաւ անկարգապահութիւնը, ներքին ոխեր, ատելութիւն, կռիւ ու կռիւ ծայր տուին, մինչեւ իսկ սպանութեան տանելով այդ օրհնութեան համար սահմանուած ձեռքերը:

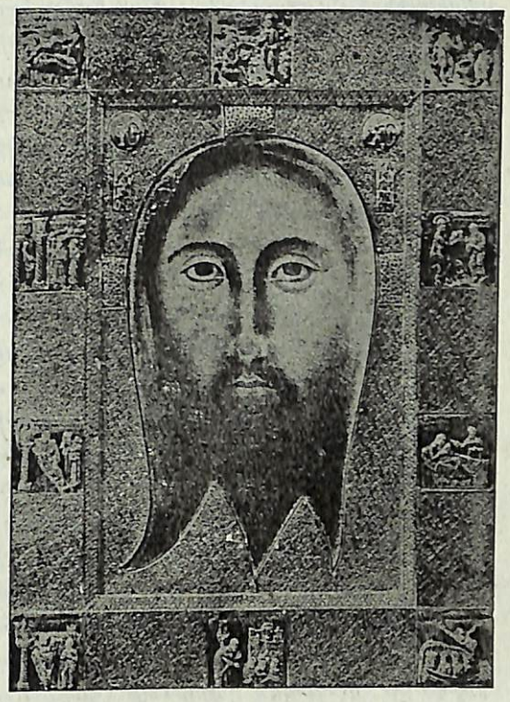

Ճենովայի Հայոց եկեղեցւոյն մէջ պահուած Ս. Դաստառակը

Իննովկենտիոս Ժ. Սրբզ. Քահանայապետը՝ աւելորդ ու ժամավրէպ համարեցաւ երբեմնի Բարսեղեաններու գոյութիւնը, եւ 1650ին ճիշտ 300 տարի յետոյ, մասնաւոր հրամանագրով ջնջեց այդ Միաբանութիւնը: Անչքացած եւ նուազած էր իրենց թիւը. 15 վարդապետ միայն եւ 10 եղբայրներ մնացած էին: Փափաքողները կրնային անցնիլ այլ կրօնական հաստատութիւններու մէջ: Իւրաքանչիւր քահանայ պիտի ստանար տարեկան 40 հռոմէական դեղին ոսկի, իւրաքանչիւր եղբայր՝ 20 դեղին ոսկի:

Ժառանգութեան պայքարն սկսաւ զանազան կրօնաւորական Միաբանութիւններու մէջ: Դոմինիկեաններ, Յիսուսեաններ ջանացին տէր դառնալ Բարսեղեաններու վանքին. սակայն 1655ի Յունուար 1ին՝

© National Library of Armenia

ձենովայի դքսութիւնը պետական հրամանագրով այդ կալուածներն ու եկեղեցին յանձնեց Պառնապիթ կոչուած միաբանութեան(1), որուն ձեռքն է այսօր Հայոց Սուրբ Բարթողիմէոս եկեղեցին:

Եկեղեցին անշուշտ չէ պահած իր նախնական ճարտարապետութիւնը: Վերանորոգուած է զանազան անգամներ. երեք նաւերով ու կամարներով առաստաղը՝ վերածուած է մէկ կամարակապի, եւ միայն աւագ խորանի վրայ բարձրացող գմբէթը կը պահէ հին հայկական ոճանկիւնը:

Զկան եղբայր Մարտինի եւ եղբայր Կուլիելմոսի շիրիմները. ոչ մէկ հայկական տապանաքար պահուած է: Նափոլէոնի ժամանակ փճացած են թանկագին դիւանն ու վաւերաթուղթերը:

Հետաքրքիր հայ ճամբորդը յուսախաբ պիտի մնայ փնտռելով այս տաճարին մէջ ազգային հաճելի նշխարներ: Գաւիթին մէջ պիտի կարդայ պանդուխտ տապանաքարի մը վրայ աւելի պանդուխտ հայու մը անունն ու պաղատանքը.

Այս է տապան Յայրապետ	– ին
Որ է որդի Անանիայ	– ին
Սա երկրէն է Գոխտան տան	– ին
Եւ ի գեղջէ Նըջնաբերդ	– ին
Վաղճանեցաւ Հայոց թվ	– ին
Հազար հարիւր երեսուն եւ վեց	– ին
Եւ Ապրիլի քսան եւ յնգ	– ին
Ով յանդիպի այս տապան	– ին
Հայր մեր յերկինս շնորհ	– ին
Վասն սիրուն Քրիստոս	– ին

Քանիներ այսպէս տրտում ճակատագրով, յանձնուած ալիքներու, եկեր եւ մահացեր են այս օտար հորիզոնին տակ: Տապանաքարին վերեւ Ս. Բարսեղի կիսանդրին դրուած է: Այդ մեծ Հայրապետն ալ իր անունով առաջնորդեց հալածական հայ կրօնաւորները այս ափերուն վրայ: Անոնք դացին, օտարացան, մահացան պատմութեան թեւերուն մէջ, եւ ինքը հիմա մինակ է, կը նայի իր մարմարէ աչքերով անթիւ հաւատացեալներուն որոնք կը մտնեն այս տաճարը՝ Քրիստոսի Ս. Դաստառակն համբուրելու, առանց ճանչնալու անոր Երբեմնի տէրերը եւ ոչ ալ եղբայր Մարտինը յիշելու:

Ճենովա քաղաքին արեւելեան կողմը ծամածուռ արահետ մը կը բարձրանայ դէպի Մոնթալթոյ կոչուած թաղամասը եւ կանգ կ'առնէ բարձրադիր հրապարակի մը վրայ, Ս. Բարթողիմէոս Հայոց եկեղեցիին դրան առջեւ:

Ներկայիս ուրիշ հայ ընտանիք մը կը բնակի անոր մօտ, բժշկապետ Նուպար Արսլանեան, եւ ինքն ու իր ընտանիքը կու գան Երբեմն կարդալու. Սուրբ Բարթողիմէոս Հայոց եկեղեցի···:

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(1) 1957ի ընթացքին, Պառնապիթ Հայրերը ոսնեցին այս եղելութեան 300ամեակը. յոբելինական հանդէսներուն մաս կազմեց նաեւ հայկական ծէսով հանդիսաւոր սուրբ պատարագը. այդ առիթով էր որ մեզի հայթայթեցին սոյն տեղեկութիւնները, քաղելով իրենց դիւանական վաւերաթուղթերէն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԵՐԴԵՐԸ

Հայաստանի բարձրաւանդակը հին դարերէ ի վեր մարտկոց մը եղած է հիւսիսէն եւ հարաւէն, արեւելքէն եւ արեւմուտքէն ներխուժող զանազան ցեղերու արշաւանքներուն դէմ. հոն եկած եւ փչրուած են անոնք մեր լեռներուն եւ ձորերուն, դաշտերուն եւ գետեղերքներուն վրայ բարձրացող բազմաթիւ բերդերուն եւ ամրոցներուն առջեւ. դարեր շարունակ դիմադրած են այս ամրութիւնները թշնամիներու գրոհին դէմ եւ փառաւոր էջեր թողուցած մեր աւատական պատմական շրջանին մէջ:

Հայաստանի բերդերը կարեւոր դեր մը խաղացած են մեր հայ ժողովուրդին ճակատագրական պայքարին մէջ, եւ անոր գոյութեան եւ պահպանումին մեծագոյն ազդակներէն մէկը եղած են:

Շատ են Հայաստանի մէջ բարձրացող բերդերը, չըսելու համար հազարաւոր. Հայաստանի բերդերը խորագրով պատրաստած մեր ընդարձակ աշխատասիրութենէն քանի մը նմոյշներ պիտի տանք հոս:

ԱԳԱՐԱԿԻ ԲԵՐԴԸ

Ագարակ անունով մեր նախնեաց մատենագրութեան մէջ կը յիշուին շատ մը գիւղեր, զանազան գաւառներու մէջ. այսպէս Արարատեան գաւառին մէջ կը յիշուին նոյն անունով չորս գիւղեր, իսկ Սիւնեաց աշխարհին մէջ կը յիշուի նոյն անունով գաւառ մը. այս՝ պատճառ եղած է շփոթութեան եւ Ագարակ բերդը փոխադրուած Երբեմն Սիւնիք. սակայն Թովմա Արծրունիին Ագարակ բերդը շատ ուրոյ է որ Կորճէից ձախուկ գաւառի բերդերէն է:

Վասպուրականի Աշոտի որդի՝ Գագիկի մասին խօսելով կ'ըսէ. «Նախապատուէ զիւր ազգային ոմն որում անուն էր Գագիկ, տալով նմա զբերդն Ագարակայ, եւ զգաւառն Ճախուկ, եւ զօրագլուխ զնա ի պարսիցն կացուցանէ մարձի»(1):

Նմանապէս Ապումրուանի տիրապետութեան պատմութիւնն ընելով, կ'ըսէ թէ «Կոչէ զԱշոտ եղբարքն հանդերձ ի բերդն կոտորոց, պատուասիրութեան ինչ աղաղաւ: Եւ անդէն ի միում գիշերի վաղեալ կապէ զնոսա եւ յղէ զԱշոտ եւ զԳուրգէն ի բերդն Նկան կոչեցեալ, եւ տուեալ ի բանտ պահէ մեծաւ զգուշութեամբ: Իսկ զԳագիկ խաղացուցանէ ի Ճուաշ գաւառ, յամրոցն Շամիրամ. քանզի իբրեւ զմանուկ տղայ խաբեալ էր զԱշոտ, տալով նըմա զբերդն Ագարակայ, հանդերձ Ճախուկն կոչեցեալ գաւառաւ, փոխանակ առնլով զբերդն Նկան»(2):

Ըստ այս վկայութեանց, ուրեմն, Ագարակ բերդը կը գտնուի Վասպուրականի Ճախուկ գաւառին մէջ, եւ սահմանակից է Պարսկահայաստանի(3):

Արծրունեաց իշխանութեան բերդերէն է Ագարակ, որուն շինութեան թուականը թէեւ չի յիշատակուիր մեր պատմութեան մէջ, սակայն հաւանաբար շինուած է Թ. դարուն, Արծրունեաց իշխանութեան փառքի շրջանին:

Ագարակ բերդը սահմանային բերդերէն ըլլալով Արծրունեաց, շարունակ կռիւներու թատր հանդիսացած է հայերուն եւ պարսիկներուն միջեւ, եւ ձեռք ձեռք խլուած: Թ. դարուն Շապուհ որդի Մար-

(1) Թովմա Արծրունի, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, կ. Պոլիս, 1852, էջ 295:

(2) Անդ, էջ 303:

(3) Բնաշխարհիկ բառ., տպ. Վենետիկ, էջ 5:

© National Library of Armenia